

ТЕМА 3.

СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇ 3.1. *Світовий ринок: сутність та структура.*
- ◇◇◇ 3.2. *Види і показники міжнародної торгівлі.*
- ◇◇◇ 3.3. *Основні види посередницьких операцій.*
- ◇◇◇ 3.4. *Географічна і товарна структура світового ринку.*
- ◇◇◇ 3.5. *Зовнішня торгівля України: географічна і товарна структура.*

3.1. Світовий ринок: сутність та структура

Світовий ринок — система обміну товарами і послугами, що виникла на основі міжнародного поділу праці й міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин. Функціонально світовий ринок є полем та результатом докладання праці, капіталу, природних та інших ресурсів. Організаційно цей ринок є сукупністю прямих взаємовигідних договорів (між рівноправними партнерами), спрямованих на задоволення потреб у товарах та послугах, забезпечення необхідними ресурсами та отримання доходу.

Світовий ринок утворився наприкінці XVIII ст. у результаті активізації торгівлі між країнами. **Етапи еволюції** світового ринку: *внутрішній ринок* (форма господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари всередині країни), *національний ринок* (внутрішній ринок, частина якого орієнтується на іноземних покупців), *міжнародний ринок* (частина національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками).

Основи світового ринку: *матеріально-технічні* (міжнародний поділ праці); *соціально-економічні* (економічне відособлення суб'єктів в

особливий національно-господарській формі, що обумовлює товарно-грошовий характер зв'язків між ними).

Суб'єктами світового ринку є державні органи різних рівнів (центральні, регіональні, муніципальні), а також підприємства й організації, міжнародні організації (при наданні фінансово-кредитної допомоги та інвестиційних коштів), транснаціональні корпорації та міжнародні об'єднання, окремі особи.

Об'єктами світового ринку є товари й послуги, що обертаються в міжнародній торгівлі, фактори виробництва.

За об'єктною ознакою **структури** світового ринку зазвичай виділяють наступні сегменти (рис. 5.1). У параграфах 5.2, 5.3, 5.4 і 5.5 основну увагу буде приділено ринку товарів і послуг.

Світовий ринок				
Ринок товарів і послуг, у т. ч. науково-технічних	Ринок капіталу	Ринок робочої сили	Ринок цінних паперів	Ринок валют

Рис. 5.1. Структура світового ринку

Інфраструктура світового ринку представлена міжнародними економічними, фінансово-кредитними установами і організаціями як загальносвітового (СОТ, Міжнародна торгова палата, Міжнародний валютний фонд тощо), так і регіонального значення (Європейський банк реконструкції та розвитку тощо).

3.2. Види і показники міжнародної торгівлі

Видами міжнародної торгівлі є: *експорт* (реалізація товарів і послуг за кордон) та *імпорт* (придбання товарів і послуг за кордоном).

Форми міжнародної торгівлі представлені: *обміном споживчими вартостями* (засоби виробництва й предмети споживання); *обміном технологіями* (ліцензії, патенти, «ноу-хау»); *торгівлею послугами* (інжиніринг, консалтинг, обробка та передача інформації, експертиза проектів); *безвалютним товарообігом* (компенсаційні угоди, бартер кліринговий і паралельний).

Кількісна оцінка міжнародної торгівлі надається за допомогою відповідних **показників**. Наприклад, сума експорту та імпорту є *зовнішньоторговим оборотом країни*. *Зовнішньоторгова квота*: відношення зовнішньоторгового обігу до обсягу валового внутрішнього продукту країни:

$$Ft_q = (Ex + Im)/GDP \times 100\%, \quad (5.1)$$

де Ft_q – зовнішньоторгова квота;
 Ex – величина сукупного експорту за рік;
 Im – величина сукупного імпорту за рік;
 GDP – величина валового внутрішнього продукту.

Показник «*умови торгівлі*» (T) визначається співвідношенням індексів експортних та імпортних цін країни:

$$T = Px/Pm = \sum X_i \times P_i / \sum M_i \times P_i, \quad (5.2)$$

де P_x – індекс експортних цін;
 P_m – індекс імпортних цін;
 X_i – частка товару i у вартості експорту базисного року;
 M_i – частка товару i у вартості імпорту базисного року;
 P_i – індекс ціни товару i .

3.3. Основні види посередницьких операцій

Продаж **машин і обладнання** відбувається у зібраному й розібраному вигляді; у формі комплектного обладнання (обладнання промислового підприємства, що являє закінчений технологічний процес); через *міжнародні торги* (тендери бувають відкриті (для усіх бажаючих) та закриті (для обмеженого кола фірм).

Міжнародна торгівля **сировинними товарами** може бути: *внутрішньокорпоративною* (між материнськими й дочірніми фірмами ТНК); через *компенсаційні угоди*; через *асоціації експортерів сировини*; на *міжнародних товарних біржах*.

Міжнародна торгівля **послугами** відбувається у формах: *фрахтування, міжнародного туризму, ліцензійної торгівлі* (патентного й безпатентного передавання винаходів, технологічного досвіду, промислових секретів і комерційних знань тощо за винагороду (роялті

або паушальні платежі), *інжинірингу* (комплекс послуг комерційного характеру з підготовки та забезпечення процесу виробництва і реалізації продукції, обслуговування будівництва та експлуатації виробничих, інфраструктурних, сільськогосподарських об'єктів тощо).

Характерною особливістю сучасної світової торгівлі є широке розповсюдження так званої *зустрічної торгівлі*, на яку, за деякими оцінками, припадає від 20 до 30% міжнародної торгівлі. До операцій зустрічної торгівлі відносять зовнішньоторговельні операції, при яких покупець фінансує частину своєї закупівлі виручкою від реалізації на зовнішньому ринку конкретного набору товарів і / або послуг за допомогою продавця. Найбільш поширені в практиці зустрічної торгівлі *бартерні операції* (безвалютний, але оцінений обмін товарами), *зустрічні закупівлі* експортерами на частину вартості товарів, що постачаються країні-імпортеру, *компенсаційні угоди* (погашення фінансового або товарного кредиту виробленими товарами), *офсетні операції* (включення в матеріал, що експортується, елементів, вироблених у країні-імпортері).

3.4. Географічна і товарна структура світового ринку

Головні *тенденції* еволюції світового ринку в умовах глобалізації:

- обсяги міжнародної торгівлі зростають швидше світового ВВП (наприклад, за другу половину XX ст. світовий ВВП у постійних цінах зріс у 6 разів, промислова продукція — у 7,4 рази, а товарний експорт — у 12,8 рази);
- головну роль у міжнародній торгівлі відіграють розвинені країни, на які в кінці XX ст. припадало більше 2/3 світового експорту, з якого понад 70% — це взаємний товарообіг;
- найбільш інтенсивними є товарні потоки між країнами ЄС, між Західною Європою і США, між США і Канадою, між Японією і США, Японією і Західною Європою;
- частка країн (враховуючи КНР), що розвиваються, у світовому експорті наприкінці XX ст. сягнула 27%, з яких на взаємну торгівлю припадало приблизно 35%, а решта орієнтувалася на розвинуті країни;

-
- країни Східної Європи не відіграють істотної ролі у світовій торгівлі, і після розпаду в 1991 р. Ради Економічної Взаємодопомоги вони переорієнтувалися на ринки розвинутих країн, насамперед ЄС.

Основні ознаки **географічної** структури сучасного світового ринку:

- у торгівлі між *розвинутими країнами* найбільшим експортером та провідним імпортером є *США*. Найважливішими зовнішньоторговельними партнерами США є: в експорті — Канада, Мексика, Японія, а в імпорті — Канада, Японія, Китай. Однак питома вага США у світовій торгівлі поступово знижується. Сумарний експорт країн *Європейського союзу (ЄС)* наприкінці ХХ ст. більше ніж у 3 рази перевищив експорт США. Зняття торгових бар'єрів між країнами-членами Союзу стимулювало взаємну торгівлю, яка сягає більше 2/3 їхнього зовнішньоторговельного обігу. Питома вага *Японії* у світовому експорті збільшилася з 1,3% (середина ХХ ст.) до 8,4% (кінець ХХ ст.). Наразі ця країна має одне з найбільших у світі активне сальдо торгового балансу, і навіть США в торгівлі з нею утримують дефіцитне сальдо (з кінця ХХ ст.);
- торгівля між *розвинутими країнами і країнами, що розвиваються*, характеризується зменшенням питомої ваги торгових трансатлантичних відносин США із Західною Європою та зростанням ролі тихоокеанської торгівлі між США, Японією і країнами Східної й Південно-східної Азії, а також європейсько-тихоокеанських зв'язків;
- у торгівлі між *країнами, що розвиваються*, стрімко зростає експорт (перш за все промислової продукції) з азіатських «нових індустріальних країн» (НІС), а також з Китаю. За сумарним обсягом світового експорту Китай, Тайвань, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур і Таїланд вже зрівнялися із США;
- частка *країн з перехідною економікою* у кінці ХХ ст. у світовому експорті не перевищувала 5%. Головними зовнішньоторговельними партнерами цих країн були країни ЄС (у першу чергу ФРН) і США.

Основні ознаки **товарної** структури сучасного світового ринку:

- в експорті *розвинутих* країн вирішальну роль відіграють машини і устаткування, інформаційно-комунікаційні послуги;

-
- у більшості *країн, що розвиваються*, основна роль у вивозі належить сировині, паливу і продовольству. Багато з цих країн взагалі залежать від експорту одного виду сировинної продукції (наприклад, майже 60% експортних доходів Гани приносять какао-боби, 89% експорту Замбії складає мідь, 60% експорту Колумбії – кава). Виняток становить група НІС, що спеціалізуються на експорті трудомістких, а останнім часом вже і на-укоємних промислових товарів;
 - близькі за структурою експорту до країн, що розвиваються, і країни з *перехідною економікою*. У найрозвинутішій з останніх – Російській Федерації – наприкінці ХХ ст. майже 1/2 експорту становили мінеральна сировина і паливо, приблизно 2/5 – чорні і кольорові метали, тоді як частка машин і устаткування – лише 1/10. На світовий ринок постачається понад 40% нафти, що добувається в країні, більше 30% природного газу, більше 70% вироблених мінеральних добрив, майже 85% целюлози. Проте в імпорті переважають машини і устаткування (приблизно 35%) та продовольство (приблизно 15%).

Серед загальних тенденцій світового товарообігу виділяються зміни частки: продовольства, сировини і палива (з приблизно 2/3 в середині ХХ ст. до 1/5 – в кінці ХХ ст.); продукції обробної промисловості (зросла відповідно з 1/3 до 3/5); машин і устаткування (з 1/10 до приблизно 1/5); хімічної продукції (збільшення на половину з першої третини ХХ ст. до кінця ХХ ст.).

Основними наслідками світової економічної кризи 2007–2010 рр. щодо світового товарообігу стали: зменшення торговельної спеціалізації країн у високотехнологічних секторах економіки; послаблення конкурентоспроможності країн, що розвиваються, відносно розвинутих країн; зниження цін на паливно-енергетичні ресурси. Зовнішньоторговельний протекціонізм, демпінг, бар'єри на шляху руху капіталу не сприяли виходу світової економічної системи з рецесії. Найбільш перспективними антикризовими заходами на самітах G-20 названо створення умов для вільної торгівлі; розширення зон єдиних економічних просторів; спільне фінансування інвестиційних проєктів в інфраструктурних галузях із зміцненням ролі державно-приватного партнерства; створення регіональних фінансових систем і зон; активізація співпраці національних банків з міжнародними фінансо-

вими інститутами для фінансової підтримки торговельно-економічної інтеграції країн; створення регіональних антикризових фондів; посилення координації валютної, грошово-кредитної, фіскальної політики країн.

3.5. Зовнішня торгівля України: географічна і товарна структура

Основні ознаки *регіональної* структури зовнішньої торгівлі України:

1. Україна проводить зовнішньоторговельні операції майже з 160 країнами.

2. Усі регіони України беруть участь у експорті-імпорті товарів, при цьому найбільша питома вага припадає на Дніпропетровську, Донецьку, Київську області.

3. Серед країн світу найголовнішими зовнішньоторговельними партнерами є Російська Федерація (РФ), ЄС, США. На них припадає приблизно 2/3 обсягу зовнішньої торгівлі України.

4. Україна посідає перше місце серед зовнішньоекономічних партнерів РФ, але стабільність взаємного співробітництва істотно звужується зростаючим від'ємним сальдо платіжного балансу України, зменшенням поставок енергоносіїв та інших товарів «критичного імпорту» Росії.

5. Співробітництво між ЄС та Україною здійснюється у рамках «Угоди про партнерство і співробітництво» (1992 р.). Позитивами розширення торгівлі з ЄС є ефект від скасування протекціоністських заходів щодо продукції сільського господарства, текстильної галузі, чорної металургії. Актуальним завданням торговельної політики є спрямування процесу експансії європейських компаній на український ринок на позитивний ефект, наприклад, у вигляді розповсюдження високих технологій.

6. Частка товарообігу України із США не перевищує 4% від загального. Україна перебуває на 68 місці серед приблизно 200 торговельних партнерів США. Розширення українського експорту до США наштовхується на нетарифну практику захисту цього ринку.

Основні ознаки *товарної* структури зовнішньої торгівлі України:

1) товарна структура зовнішньої торгівлі України охоплює понад 20 номенклатурних груп, серед яких домінують: недорогоцінні метали та вироби з них (45%), мінеральні продукти (10%), механічне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини, пристрої для записування або відтворення зображення та звуку (9%), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (8%);

2) в *експорті* до РФ з України домінують продовольчі, сировинні товари, текстиль, продукція машинобудування. Україна *імпортує* сільськогосподарську сировину, мінеральні продукти, продукцію хімічної промисловості, каучук, шкіряні вироби й сировину, целюлозопаперові вироби, текстиль, метали, обладнання, транспорт;

3) в українському *експорті* до ЄС домінують сировина й продовольство: чорні та кольорові метали, добрива, бавовна та волокно, масло й жири, хімічна продукція. З ЄС Україна імпортує продовольчі товари, машини та обладнання;

4) у структурі *експорту* з України до США зростає частка чавуну і скорочується частка сталі; експортуються нафта і нафтопродукти, бітумні суміші, озокерит. Український *імпорт* із США характеризується домінуванням ядерних реакторів, котлів, обладнання, їхніх складових та продовольчих товарів.

Загальними *обмеженнями* розвитку географічної (табл. 5.1) і товарної (табл. 5.2, 5.3) структур торговельної діяльності України є незавершеність структурних реформ на мікрорівні (відсутність потужних компаній у різних галузях економіки, здатних до ефективної міжнародної конкуренції). *Перспективними* напрямками торговельної діяльності України є розвиток наукомістких галузей, а саме: літакобудування, суднобудування, виробництва космічної техніки, машинобудування.

Світова економічна криза 2007–2010 рр. вплинула на динаміку географічної й товарної структури зовнішньої торгівлі України. Вітчизняні товаровиробники почали інтенсивніше опановувати ринки Близького Сходу, Китаю, Індії, Єгипту. В українському експорті зменшилася частка сировинних матеріалів, зросла частка машинно-технічної продукції, збільшилися відносні показники імпорту нафти і природного газу.

Таблиця 5.1

**Географічна структура зовнішньої торгівлі України
товарами у 2009 р.***

Країни	Експорт		Імпорт		Сальдо
	тис.дол. США	% до 2008 р.	тис.дол. США	% до 2008 р.	
Усього	39702883,3	59,3	45435559	53,1	-5732675,9
Країни СНД	13473894,8	58,2	19692666	59	-6218771,3
Європа	10269594,2	52	16233790	53,3	-5964196,2
Азія	12131818,3	76,4	6540952	42,2	5590867
Африка	2628600,7	67,4	617592,6	39,6	2011008
Америка	1124437	27,1	2197967	52,5	-1073530,1
у тому числі					
Сполучені Штати Америци	250634,2	12,9	1286301	45,8	-1035666,5
Австралія і Океанія	21607,2	33,8	149420,8	34,6	-127813,5

*За даними Держкомстату України

Таблиця 5.2

**Товарна структура зовнішньої торгівлі України
товарами у 2009 р.***

Товари	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	% до 2008 р.	% до загаль- ного обсягу	тис.дол. США	% до 2008 р.	% до загаль- ного обсягу
Усього	39702883	59,3	100	45435559	53,1	100
Живі тварини; про- дукти тваринного по- ходження	595966,8	76,1	1,5	1267557	74,5	2,8
Продукти рослинно- го походження	5034894	90,3	12,7	1259949	86,2	2,8
Жири та олії тварин- ного або рослинного походження	1796024	92,3	4,5	374265,8	61,1	0,8

Продовження табл. 5.2

Готові харчові продукти	2088052	82,9	5,3	2034278	75,9	4,5
Мінеральні продукти	3900091	55,4	9,8	15695086	61,7	34,5
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2515152	49,9	6,3	5319269	76,4	11,7
Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	563318,2	56,5	1,4	2663829	59,5	5,9
Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	178095	49,5	0,4	124198,4	53,4	0,3
Деревина і вироби з деревини	669962,2	83,6	1,7	281220,9	51,5	0,6
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	806971,6	92,3	2	1373332	74,8	3
Текстиль та вироби з текстилю	712946,6	72,4	1,8	1416921	67,5	3,1
Взуття, головні убори, парасольки	144513,5	81,1	0,4	286487,8	53,9	0,6
Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	285233,9	62,7	0,7	635227,3	49,8	1,4
Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	84195,2	57,3	0,2	159747,6	15,5	0,4
Недорогоцінні метали та вироби з них	12816758	46,4	32,3	2676559	41,9	5,9
Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	5014319	79,1	12,6	6257044	46,8	13,8

Продовження табл. 5.2

Транспортні засоби та шляхове обладнання	1596433	36,9	4	2163830	17,9	4,8
Прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	278710,6	114,8	0,7	670774,2	54,9	1,5
Різні товари і вироби	310600,6	70,8	0,8	500103,7	49,5	1,1
Вироби мистецтва	689,6	95,3	0	994,9	24,2	0
Товари, придбані в портах	35799,9	60,2	0,1	186128,8	36,1	0,4
Різне	274156,3	112,9	0,7	88757,3	250,4	0,2

*За даними Держкомстату України

Таблиця 5.3

**Географічна структура світового експорту та імпорту
за регіонами, 2009 р.***

Регіони	Експорт				Імпорт			
	величина, млрд. дол.	у відсотках до попереднього року			величина, млрд. дол.	у відсотках до попереднього року		
		2007	2008	2009		2007	2008	2009
Світ у цілому	12147	16	15	-23	12385	15	16	-24
Північна Америка:	1602	11	11	-21	2177	6	8	-25
США	1057	12	12	-18	1604	5	7	-26
Канада	316	8	9	-31	330	9	7	-21
Мексика	230	9	7	-21	242	10	10	-24
Південна та Центральна Америка	461	14	21	-24	444	25	30	-25
Європа	4995	16	11	-23	5142	16	12	-25
у тому числі ЄС	4567	16	11	-23	4714	16	12	-25

Продовження табл. 5.3

СНД	452	21	35	-36	332	35	32	-33
Африка	379	18	28	-32	400	23	27	-16
Середній Схід	691	16	33	-33	493	25	28	-18
Азія	3566	16	15	-18	3397	15	21	-21
у тому числі:								
Китай	1202	26	17	-16	1006	21	18	-11
Японія	581	10	9	-26	551	7	23	-28
Індія	155	23	30	-20	244	29	40	-24

* СОТ.